

سه عدى شیرازی

و په‌نگه‌دانا وی د جفاک و ویزه‌یا کوردیدا

فؤرات ته‌وفیق *

دوو سه‌د سالان پشته سهرکه‌فتنا موسلمانان ل سهر
 ساسانیان د شه‌ری نه‌هاوهند (۶۴۰ ز) دا گه‌لین ئیران خۆ ژ
 بن ده‌سته‌لاتداریا عه‌ره‌بان ئینا ده‌ری و ئیدی ب بالاده‌ستیا
 زمانى فارسی نه‌و د ئاماده‌بوون ژ بو فه‌هاندنا نه‌مرترین
 ئاوازیڼ ویزه‌یا جیهان^(۱)، د فئ ریکیدا وان پیشه‌نگییا
 پوژمه‌لاتی کر و فارسی کرنه‌ زمانى ویزه و نقیسیڼی و تا
 نها ژى ویزه‌یا فارسی ب تایبه‌تی کلاسیک خۆدان سه‌نگ و
 بو‌هایه‌کن حاشا هه‌لنه‌گره.

سه‌عدیی شیرازی ژى ئیکه ژ وان له‌هه‌نگین ویزه‌یا
 فارسی یی خۆدان نافوده‌نگییه‌کا مه‌زن ل سهر ئاستی
 جیهانى، نه‌وی ب شاکاریڼ خۆ حوجره و زاویڼ مزگه‌فت

* فؤرات ته‌وفیق (ساهی کوردزاده) خویندکاری ماسته‌ری پشکا میژوو/زانکۆیا ده‌وک

نه بريه و پيشنه كه فتيه، له ورا هوزاين وي جهن پازيوون و په سهنديا هه كه سه كينه"، پاشي قن ديري ژ هوزانفانه كي د ستايشا ويدا قه دگوهيژيت:

در شعر سه كس پيمبرانند هر چند كه لانبى بعدى اوصاف و قصيده و غزل را فردوسى و انورى و سعدى^(۶).

"ئانكو د هوزايندا سى كه س په يامبه رن، كه چي پيگه يي په يامبه رينيي پشتي موحه ممدى - س - هاتيه گرتن، د سالوخه تدان و چيروكيدا فيرده وسى په يامبه ره، د قه سيديدا نه نوه رى و د غزه ليدا سه عدى".

روژه لاتناسى نه لمانى (بروكلمان، م: ۱۹۵۶) ژى د بيژيت: "به ره ميمن سه عدى ل ده ف مير و شاهان و هم ژى هه زاران جهن پريز و ستايشى بوون، د سه رده ميمن جياوازا دهسته لاندان ماموستاين تايهت بو شروفه كرنا به ره ميمن سه عدى پيدگه هاندن"^(۵).

نه و پيشره وى

هوزانا (غه زهل)

ه، به رى وى هيچ

كه سه كي د قى

بواريدا بو قى

جوانى و داهيتاننى

زه حمت نه بريه

كورتبه ك ژ ژينه نيگارا سه عدى سه عدى، ناقى وى (موسلخ كورپى موشه پره قن شيرازى)^(۷) په ناسيار ب (نه بو موحه ممد موشريفه ددين يان شه رده ددين، الامام المحقق، ملك

الكلام و افصح المتكلمين)^(۷)، ناسناقى هوزاننى (سه عدى) ژ داخباريا وى ب نه تابه كنى^(۸) شيرازى (نه بوبه كر سه عد كورپى زهنگى يي سولغورى، م: ۱۲۶۰) هاتيه^(۹)، ژ هه ژى گوتنيه نه تابه كين شيرازى خزمين ميرنشين لورى مه زن (فه زله وى) و خانه دانا (شولى) يا كوردى بوون، نه تابه گ تيگله نه وى ل سالا (۱۲۵۷) دهسته لات وه رگرتى خوارزايي سه عد زهنگى بوو^(۱۰)، دا بزفرينه قه سه عدى، بابى وى كه سايه تيه كنى زانا بوو، دابكا وى ژى كچا شېخ (مه سعود كازرونى)^(۱۱) بوو له ورا پيشينييا زانايه كنى مه زن ژ سه عدى دهاته كرن.

بوچوون ل دور كوردبوونا سه عدى شيرازى

هه ژ كه قندا هند قه گيرانين زاره كي د ناف ناشناين كورد يين ويژه يا فارسى و سوخته و مه لا ياندا هه نه ناماژنى دده نه كوردبوونا سه عدى وه كي مه لا حمه مې مه لا يوسف قه گپراي:

و ته كيايان و خواندنگه هين كلاسيكين پروژهلانتي پروونكرن و نفيسيئين وى و په رتووكين وى هه تا ده مه كنى نه يي دوير بهرنامه يه كنى زيرين بوو يي چينه دبوو شاگردي خو د سه را هافتيبا، چ بو فيربوونا زماننى فارسى، ناشنابوونا دگه ل ويژه يا فارسى يا كلاسيك، چ ژى ژبه ر وان په ند و شيره تين تيدا، ب رمانه كنى سه عدى ماموستاين گه شه پيداننى يي وى ده مې بوويه..

حوجره يين كوردستانى ژى ب دريژاهيا چه ندين چه رخان ژ قى ستوينى ديبار نه بوون، كارتكرنا سه عدى نه ب تنى ل سه ر كه سايه تيبا ره وشه نبير و شاگردين خواندنگه هين كلاسيك، بهلكو ل سه ر ويژه يا كلاسيك و نوى ژى هه بوو، ل قيره دى هه ولده ين تيشكه كا بجويك بيخينه سه ر قى چه ندى به لنى پندقيه ل ده ستپيكنى دانه نياسينه كا شېخى بكه ين..

ل سه ر په سن و ستايشا سه عدى زور يا هاتيه نفيسين، ب هه مان شيوه ل سه ر ژيانا وى ژى، بهلكو هه ر نه ف چه نده بوويه نه گه ر كو هژماره كا نه ليكيان د زانبارين سه باره ت ژيانا ويدا په يدا بن، لى نه م دى هه ولده ين ب كورتى د راستا قى چه نديدا ده ر بكه قين.

سه عدى شيرازى

ژى نيكه ژ وان

له هه نكين ويژه يا

فارسى يي خو دان

ناقوده نكيه كا

مه زن ل سه ر ناستى

جيهانى

جارى وهك سه نك و بوهايي سه عدى، نه و پشتي (نه بولقاسمى فيرده وسى، م: ۱۰۲۰ ز) ده يته هژمارتن مه زنترين هوزانفاننى ويژه يا فارسى، نفيسيئين وى پتر ژ (هه شت) چه رخان تا نها ئيخستيه بن كاريگه ريبا خو و هندى زماننى فارسى هه بيت دى به ره ميمن سه عدى ژى د بهرنا س و خودان سه نك بن^(۲) نه ف نافتيدان و قه بر كرنا بابه تى ژ لايى دكتور (ذبيح الله صه فا، م: ۱۹۹۹) دا ژ فالاهيبي نه هاتيه، چونكى سه عدى نه وى فارس ديژننى (استاد سخن و شيخ اجل) هيژ د ساخيا خو دا گه هشتبوو ناقوده نكيه كا مه زن، بو نمونه ژ ديرووكنفيسين چاخى وى (موسته و فپى قه زوينى، م: پاش ۱۳۴۰ ز) ديژيت:

"نه و زه لامى سه رده مې خو بوو و هوزان و په خشاين جوان و ره وان نفيسينه، هيژ ب ساخيا خو ناقداريه ك مه زن ب ده سته هينا"^(۳) ديسان (مه ولانا جامى، م: ۱۴۹۲) ژى ديژيت: "نه و پيشره وى هوزانا (غه زهل) ه، به رى وى هيچ كه سه كي د قى بواريدا بو قى جوانى و داهيتاننى زه حمت

سعدی خه لکن جوانپرووی ل پوژهلالتی کوردستاتییه، مستهفا رهشید "حه مه پو" دبیتیت: ژ هوزا (زهنگه نه) یا کوردیه^(۱۳) زانای مه زن مهلا عه بدولکه ریمی موده رریس - خودی ل خوش بیت - چهنه لاپه ریه کان ل سهر فی بابه تی دنقیسیت کو براستی دگهل وان کورته زانیاریین سعدی بخو قه دگیریت ټیک دگرن، بو نموونه

وه کی مهلا حه مهی

مه لا یوسف

قه گپرای: سه عدی

خه لکن جوانپرووی

ل پوژهلالتی

کوردستاتییه

دبیتیت: سه عدی ژ بنه مالا مهردوخی یا نافداره، نهو بنه مالا کورد یا ژ شامی کوچکرینه پوژهلالتی کوردستاتی و ل دهفرا (دهگا شیخان) نافبهرا مهریوان و ههوراماندا خو جهبووین و ژ ویړی بهرهف شههره زوری، نه رده لان و قهره داغ چووین^(۱۳)، سه عدی ژ دیار دکته کو بنه مالا وی یا نافدار و زانیندووست و خو دان سهنگ بوو^(۱۴).

دیسان بابی سه عدی (شیخ عه بدوللا ه)، کو (م. نازاد عه بدولوا حید) دبیتیت: "ل دهفرا پاوه یا ههورامانی ژ دایکبوویه"^(۱۵) و مه محمود زیور ژ دووپاتییا فی چهندی دکته^(۱۶) ژ شیخین نافدارین مهردوخی بوو یی کو ژ ناکووییه کا جفاکی بهرهف جوانپرووی و ژ ویړی ژ بهرهف شیرازی چووی ژبه پاراستنا نه تابهک سه عدی بو زانا و نافداران^(۱۷)، پوژهلالتناسی نه لمانی (بروکلمان) ژ فی راستیی دووپات دکته و دبیتیت: تشته کن دیاره ل سهردهما مهغولان هوزانفان و نقیسه رین دهوروبه ر په نایا خو دبرنه شیرازی ل باشووری ئیرانی کو ل بن سیبهرا ټیک ژ نافدارترین نه تابه کین سه لحووی (نه بو به کر سه عه د زهنگی) دا کو د پاراستی بن ژبلی کو نافبری یی ناسپار بوو ب پشته فانی و زانیندوستیا خو^(۱۸).

چهنه به لگه ل

به رده ست هه نه

دیاردکن سه عدی

هوزانین کوردی

ژی نقیسینه ب

زاراقتی (لوری) نه قه

ژی زاراقتی کوردین

ټاکنجییین شیراز و

دهوروبه ری وی یه

قه کوله رین ویزه یا فارسی ههر چهنه گو مان ژ وی یا هه ی لی دیسان ژ نه شیاپنه حاشاتییی لی بکن ب تاییه تی (م. سعید فروغی) کو د تویراندنا دیوانا (مواعظ) یا سه عدی ا ناماژهی پی ددهت، نهو ژ موله ممه عه یه کا درپزه یا تزی ژ په یف و رسته یین زمانین ده فهری و بیانی و تیدا هاتییه سه عدی دبیتیت:

"دلبری دارم نکو ماننده شمس و قمر، دلبرایی جان فزایی قندخایی چون شکر
گه به تازی آستین بر من زند گوید تعال، گه به گردی گویدم (بورا هنی ورنا بور)"^(۲۰).

"ټانکو دلبره ک م هه یه جوان و قه شهنگ وه ک پوی پی هه یف و پوژ، دلره فینه گیان حه بیینه شیرینه وه ک شه کهر، جار ب عهره بی ژ من را دبیتیت: وهره، جار بکوردی (زاراقتی لوری) دبیتیم: وهره روپنه و دگهل من خوارنی بخو".

پینگه هشتنا سه عدی

سه بارت ژ دایکبوونا خو نهو ناماژه یه کا گرنگ ددهت و د هه مان ده میدا دیروکا نقیسینا گولستان ژ دیار دکته دهما دبیتیت:

درین مدت که ما را وقت خوش بود ز هجرت ششصد و پنجاه و شش بود^(۲۱).

ټانکو: دهما نه م شاد و خوشگوزهران بووین - ب نقیسینا فی بهرهمی - سال ۶۵۶ مش (۱۲۵۸ ز) بوو، ل جهه کن دی ناماژی ددهته ته مه نن خو:

ای که پنجاه رفت و در خوابی مگر این پنج روزه دریایی^(۲۲).

ټانکو: نهی یی پینجی - سال - ژ ی بوورین نفستی، مه گهر ته دیت پینج پوژ - یین مایین - ژ ته منی، مه رهم پی مفای ژ فی دهره تی وه ربگریت، لقتیره دیار دبیت سه عدی گولستانا خو ل سال ۶۵۶ مش (۱۲۵۸ ز) نقیسییه و د وی ده میدا ژ یی وی پینجی سال بوون، ټانکو ل سال ۶۰۶ مش) به رانه ر

(۱۲۰۸-۱۲۰۹ ز) ژ دایکبوییه.

وهکی قان غووننه یان سهعدی ل چهند جهین بهرهه مین خو ئامازه یی دده ته هنده ک زانیاریین دی ژی سه باره ت خو، بو ئموونه ژ بنه ماله کا زانا بوو^(۳۳) بابی وی که سایه تیه کی زاینده ئوست بوو و سهعدی ژ بچوکیاتیین هاندایه فیربیت و د فی واریدا زور پشته قانییا وی کریه^(۳۴) ل پشتی دهمه کی بابی وی وه غهر دکه ت و دمینیته هیتیم^(۳۵) ئه فجا ئه و ژ شیرازی دهرکه فت، ب تایه ت پشتی هه و تورکان (خه وارزمیان) ب سهر شیرازی دا هاتی^(۳۶)، له و ب جهانی کفت و ل خواندنگه ها (نیزامیه) یا به غدایی بوو وانه بیژ^(۳۷). ل خواندنگه ها نیزامیه وی چاف ب هژماره کا چاک و زانیین سه رده مئ خو کفت وه ک (ئبو حه فص سوهره وهردی، م: ۱۲۳۴ز)^(۳۸)، (جه ماله ددین ئه بولفه ره ج ئین جهوزی یی موخته سب، م: ۱۲۵۸ز)^(۳۹)، ژبلی قان سهعدی

چه ندین زانیین دی ژی دیتن وه ک: (ئمهیر خوسره وی ده هله وی، م: ۱۳۲۴ ز)، (جه لاله ددین پرمی، م: ۱۲۷۳ ز)، (هومام ته بریزی، م: ۱۳۱۴ ز)، ژ لایه کی دی سهعدی ئاشنایه تی دگه ل قان که سایه تیان کریتن یین د وی دهمی دا ل نیزامی وه ک (به هائهددین زه که ریا مولتانی، م: ۱۲۶۲)، (ئبو قاسم عه بدوره حمان ئین همدان)، (موحه ممه د کورئ یه حیایی به غدادی)، (مه حمود کورئ ئه حمه د زه نجانی، م: ۱۲۵۸ ز) و (نه جمه ددین به درائی)^(۳۰).

گه شتین سهعدی

سهعدی چه ندین گه شتین دویر و دریزکریه و سه ره دانا حیجاز، شام، روم - ئانادولئ - کریه و چه ند جاراب بیان چوویه هه جئ ژی^(۳۱) ههر دیسان سه ره دانا باکوورئ کوردستانئ و شاری ئامه دی ژی کریه^(۳۲)، ب فئ چه ندئ وی سن ئیکا ژیا نا خو ب وه رگرتنا زانیین فه بووراندیه، سن ئیکا دی ب گه پریانئ و یا دی ژی ب په رستئ، پشتی گه شتین خو یین دریز ل شیرازی ئانجی بوو و ل وی ته کیایا وی ل جهه کی فه دهر بو خو ئافکاری مژولی خواندن و نقیسینئ، په رستن و پیشوازییا میه فنانان بوو^(۳۳).

سهعدی وه کی گه له ک هوزانفانین دی زه لامه کی ده وله مهنده بوو پاره یان ژ په رتوک و گه شتان را دابین بکته و

نه خسه ی بو ب دانیت، به روفاژی ئه و شیخزاده یه کی هیتیم بوو یی بخیرا ئه تابه کی شیرازی مه زنبووی و ب هاریکاریا وی چوویه به غداد و پاشتر وه ک ده رویشه کی که شکول و ب جلوه رگین شر و مر ب دنیا یی که فتیه و ههر گه ریا یه، کیری بو بیه مه ره ق، کیری هاتبیه سه هرزا وی قه سنا ویرئ کریه و ل مزگه فت و خه ناقا و جهین گشتی مایه^(۳۴)، ل زفرینئ ل ریکا هه جئ وی چاف ب (ئه باقا خان، م: ۱۲۸۲ ز) یی مه غولی که فت، و زور پرز ل سهعدی گرت^(۳۵).

سه باره ت مرنا سهعدی چه ند سالیین جباواز (مشه ختی) هه نه وه ک ۶۹۰، ۶۹۱، ۶۹۴، ۶۹۵ و هنده ک هوزانفانان ب

سهعدی وه کی

گه له ک هوزانفانین

دی زه لامه کی

ده وله مهنده بوو

پاره یان ژ په رتوک

و گه شتان را

دابین بکته و

نه خسه ی بو ب

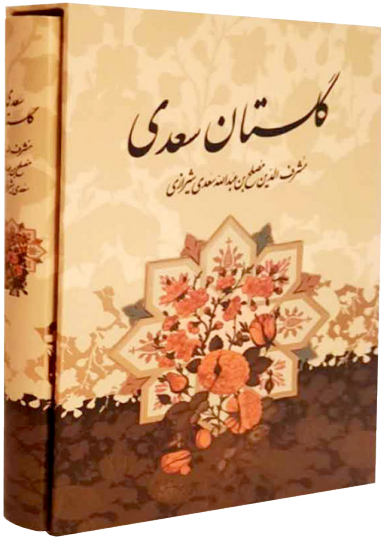
دانیت، به روفاژی

ئو شیخزاده یه کی

هیتیم بوو یی بخیرا

ئه تابه کی شیرازی

مه زنبووی

بهره مین وی

سعدی ژبلی هردوو شاکارین نافدار (گولستان و بووستان) هژماره کا بهره مین دی نفیسینه ب هوزان و په خشانئ هه می ژى لبن ناقئى (کلیات - کۆبه رهه م) هاتینه کۆمکرن، ئیکه مین کۆبه رهه مئى سعدی نافهرا ۱۳۲۶ - ۱۳۳۳ ژ لایئ (عهلى کورئى ئەحمەد کور ئەبوبەکر بیستوون) فه هاتییه ئاماده کرن، ل دوو ف گۆتنا (بیستوون) سه رجه مئى بهره مئى وی ۱۶ په رتووک و ۶ دانه نامه نه^(۴۱) د هنده ک دانه و توپژاندنن دی ژیدا - سروشتی - ئەف ژماره دهیته گوهرین، هه ر چهوا بیت ژ وان بهره مان : گلستان، بوستان، غزلیات، ترجیع بند و ترکیب بند، رباعیات، قطع ها و تک بیت ها، اشعار عربی، رساله های منثور و هتد..^(۴۲).

وه رگپړانا سه عدی بو زمانئى کوردی

ل دوو ف وان ژیده رپن بهره دست بو مه دیارد بیت کو وه رگپړانا سه عدی بو زمانئى کوردی یا سنووردار و د چوارچو فئى چهند بهره مین سه ره کی ب تنیدا بوویه، ئەو ژى هه له بت گولستان و بوستان (ب تاییه تی گولستان) و یا دمینیته ل ویرئى، ئەو فه کولپن و نفیسینن ل سه رن، ئەفه ژى ب پادده یه کئى زور دکیمن..

ل دوو ف پیزانیان وکی په وان شاد (عهزیز گهردی) ژى د پشه کییا وه رگپړانا مه لا مسته فا عاصیدا دبئیت: گولستان گه له ک جارن هاتییه وه رگپړان بو کوردی، ژ وانا: محمه د فید (۱۹۵۷)، مسته فا سه فوه ت (۱۹۶۱)، زه کی ئەحمه د هه ناری (۱۹۶۷)، مه لا مسته فا عاصی (۱۹۶۸)، عه لی که مال پاپیر (۱۹۶۹)، عه تا محمه د (۱۹۷۷)، عه لی نانه وازاده

(حسابا ئەبجه دی) سالأ مشه ختی دیار کرینه، لئ هه ر ئیکى ب په نگه کی، هه ر چهوا بیت (۶۹۰ مش : ۱۲۹۰ ز) و (۶۹۱ مش : ۱۲۹۱ ز) پتر ئیزیکی راستیی نه ژبه ر هه بوونا زورپا ژیده ران و دووپا تکرنا وان ل سه ر قان سالان^(۳۶).

سه عدی ژبلی

شب آدینه بود و ماه شوال ز

هه ردوو شاکارین

تاریخ عرب خاصاد آن سال

نافدار (گولستان و

همای روح پاک شیخ سعدی

بووستان) هژماره کا

بیفشاند از غبار تن پرو بال^(۳۷).

بهره مین دی

ئانکو: شه فا ئەینیئ بوو و هه یفا

نفیسینه ب هوزان

شه والئ ژ سالناما عه ره بی (مشه ختی)

و په خشانئ هه می

و سالأ (خاصاد : ۶۹۱ مش/ ۱۲۹۱ ز)،

ژى لبن ناقئى (کلیات

دهما بالندئ گیانئ پاکئ سه عدی،

- کۆبه رهه م) هاتینه

بهره ف ژوور فری و ب لیكدانا

کۆمکرن

شاپه ران توز و غوبار پاکری..

نافوده نگی نافده وه تی

بنی آدم اعضای یکدیگرند

که در آفرینش ز یک گوهرند

چو عضوی ب درد آورد روزگار

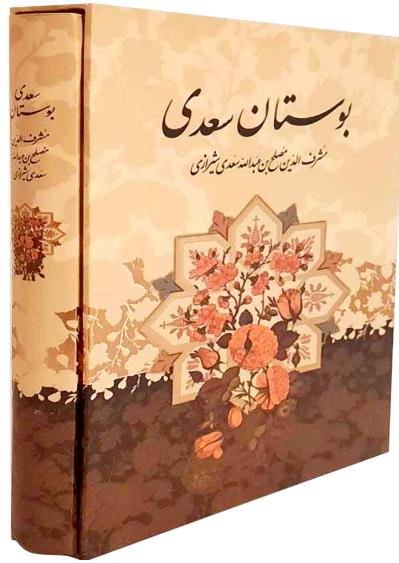
دگر عضوها نماند قرار

تو کز محنتی دگران بی غمی

نشاید که نامت دهند آدمی^(۳۸).

ئانکو: مرو ف ئەندامین ئیک له شی و ته و اوکه رین ئیکن، وه کی چه وان د ئافران دنیدا ئیک گه وه رن، له وان ده ما رۆژگاری ئەندامه ک ئیشان د، ئەندامین دی ژبه ر ناحه وین، تو کو ژ دهر د و ئاریشن مرو فین دی بی خه می، نه یی ژ هه ژبی ناقئى (کورئى ئاده می!).

ئه فه ئەو هوزانا ویه یا کو ب هویرکاری ل سه ر فه ر شه یه کئ مه زنت ئیرانی (۵ × ۵ م) هاتییه نه خشان دن و ل ده روازا باره گایی نه ته وه یین ئیگر تی (UN) هاتییه هلاویستن^(۳۹)، وه ک میراته کئ مرو فاتی، ئەفه ژى یا سروشتیه چونکی ل سالأ ۱۶۳۴ گولستان هاتوو وه رگپړان بو فرهنسی و نافه را ۱۶۳۶ - ۱۶۵۴ بو ئەلمانیئ^(۴۰).

سەعدی ژ بەر دکەن!^(٤٦) دەما دەھیتە بەرانبەر کەلھا وانێ دبیژیت: "ئەقە ئەو جەھ یی شیخ سەعدی پەسنا وی دکەت^(٤٧)، دیسان دەما باسێ داگیرکنا میرنشینا بدلیسن، لادانا خان عەبدالی و تالانکرن پەرتووکانیا وی دکەت دبیژیت: "دەما سندوقین پەرتووکان کو گولستان و بوستانین سەعدی و شەپەفنامە ژێ دنافتا بوون ئیناینە ژدەرڤە، چافین میر ضیاءالدین میری نوێ تژی بوون و گۆت ئەقە من ب دەستین خو یا نفیسین، ئینا سەرلەشکەرێ عوسمانی بو زفراندن لێ دوو دانەیین دی ژ وان پەرتووکی نافرێ دەرکەفتن ب دەستنقیسن میر خان عەبدالی بخۆ کو ب راستی ب جادووگەری هاتبوونە نفیسین هندی د جوان بوون^(٤٨).

شاهێ کورد کەریم خانێ زەندی (م: ١٧٧٩) هەرچەندە یی نەخواندەقان ژێ بوو لێ زۆر حەز ژ ھۆزانین سەعدی و حافظی دکر، دەما وی شیراز کریه پایتەختی دەولەتا زەندی و بریاردا گۆرین نافریمان بھینە نووژەنکرن و چەند باغ و بوستان ب سەردا بەردان و پاسەوان

بو دانان ئەف کپیرا وی ئەو زۆر د چافین خەلکیدا مەزنکر و ریز و ستایشا وی هاتە گرتن، نەخاسمە ئەو نافرپە نیشانین باژیری شیرازی بوون^(٤٩).

کارتیکرنا سەعدی ھندا مەزن بوو گەلەک جارن کەسین سادە و نەزان ژێ خو ب سەردا بەرددا و ھۆزانین وی وەکی ئافێ ژبەر دکر^(٥٠) ب وی راددەیی مەلا ھەبوو یی نەخواندەقا وەکی مامۆستا ھیمن (م: ١٩٨٦)

قەدگێرت وەسان د شاپەزا بوو (بەرھەمێن سەعدی ژ وی باشتەر دزانین!^(٥١) و دبیژن مەحمود پاشاين جاف (م: ١٩٤٨) ھەر جھێ چوو باين پەرتووکا (گولستان) ژێ دگەل خو دبر و تەماشە دکرې^(٥٢).

رەنگفەدانا سەعدی د وێژەیا کلاسیکا کوردیدا

سەعدی جھەکن مەزن د ئاف وێژەیا کوردی ب تاییەتی کلاسیکی ژێ کریه، گەلەک ژ ھۆزانقانی مەزن ئافێ وی د ھۆزانین خۆدا ئینایه، چ پەسنا وی کریت یان ژێ تشتەک ژێ وەرگرتبیت یان ژێ ھۆزانەکا وی وەرگێرا بیت. مەلایێ جزیری (م: ١٦٤٠) دوو جارن ئافێ وی ئینایه،

(٢٠٠٣)^(٤٣)، دیسان ب ھەورامی لێ ئافێ گولستانوو سەعدی ژ لایێ حافیژ ئەحمەدی سەرۆش (٢٠١٦)، ب لاتینی ژێ ژ لایێ M. Muhemmed Garsi Farqini (٢٠٠٥) و Mela Abdülkerimê Ciziri (٢٠١٤) ھەر دیسان وەرگێرانەکا دی ژ لایێ Mehmet İnal و Mahmut Yamalak (٢٠١٤)^(٤٤).

سەبارەت بوستانین ژێ ب لینگەریانی ئەف چەند دانەیه بەر دەستی مە کەفتن: مەحمەد ئەمین ئەمینان (شەرحی بوستان ٢٠١٥)، عومەر سالحی ساحیب ب ئافێ (مێرگولانی ژین ٢٠١٥)، عەبدولسەلام مودەرریسی خانی (٢٠١٧)، جەبار سابیر (٢٠١٨)، مێھرداد موراڤدی (٢٠٢٣).

- بەرھەمێن سەعدی
- ژ وان پەرتووکان
- بوو بین کارتیکرناکا
- ئەرینی و
- رەنگفەدانەکا جوان
- ل سەر جفاکێ
- کوردی ھە

رەنگفەدانا سەعدی ل سەر جفاکێ کوردەواری

بەرھەمێن سەعدی ژ وان پەرتووکان بوو بین کارتیکرناکا ئەرینی و رەنگفەدانەکا جوان ل سەر جفاکێ کوردی ھە، مامۆستا ھەژار (م: ١٩٩١) دبیژیت: "بابێ من ھەردەم دگۆت: مەروڤ ل حەفت سالیین گولستانێ دخوینیت و ل حەفتی سالیین تیدگەھیت، ئەز ژێ دا بیژمێ باب پا ئەگەر ئەز نەگەھشتەمە حەفتی سالیین چ بەکەم؟! ب راستی ژێ سەعدی ھێچ تشتەک نەھیلایە نەگۆتی!"^(٤٥).

گەشتیاری ئافدار ئەولیا چەلەبی (م: ١٦٨٥) کو سەردەانا کوردستانێ و شارین وی بین مەزن کریه دبیژیت: "زاروکیین بدلیسیا وەسان د زیرەکن، د قوناغا ئەلیف بیتکادا گولستانا

ل جهه کی دبیزیت نافوده نگیڻ من یین خراب (مه ره ما وی سادهیی و خاکیبوونا ویه) ل جیهانئ وهک نافوده نگیڻ سه عدی و جامی لئ هاتینه:

"مه را ژ نه ووهل چ بر خامی، کشاند ناخر ب به دنامی ژ رهنگی سه عدی و جامی، ژ شوهرت پی حسین عامی"^(۵۳).

ل جهه کن دی د هوزانا نافدارا (الله سه حه رگاها نه زهل) د باس و خاسن سو فیگه ری و که لکه لا وه حدهت و عشقیدا نافئ سه عدی ژی دینیت:

"شبللی و سه عدی و نالی فخر عشقی د وان که شفا خوه دا"^(۵۴).

ل جهه کی پتر پیشفه دچیت و دبیزیت :

"گه ر لوئوئئ مه نئور ژ نه ظمئ تو دخوازی وهر شعری (مه لئ) بین ته ب شیرازی چ حاجهت؟"^(۵۵).

نانکو گه ر گه وهه ریڻ نه سمتی ژ هوزانئ تو بخوازی، وهر سه حکه هوزانین مه لای (یین جزیری) ته چ پیدقی ب شیرازی یه؟ مه ره م ژ شیرازی ل قیری سه عدی یان حافظه^(۵۶).

مسته فا به گئ کوردی (م: ۱۸۵۰) ژی دبیزیت:

"حافز و سه عدی و نیرامی و قه یس و جامی و ده هله وی فه یزخواه و مه عریفه تجو بوون له شاگردانی عیشق"^(۵۷).

سالم (م: ۱۸۶۶) دبینیت ئه گه ر د سالوخه تادانا خوشتفیا خودا ده فته ر (شیوازی) سه عدی بده ته لایه کی دی ده فئ وی لال بیت، نانکو ب نه راسته وخو دبیزیت: که س هندی سه عدی په هله وانئ سالوخه تادانا ده فئ و لیقین ته نینه!:

"حه ک بکه م ده فته ری سه عدی ده می وه یف ئه ر به به یان نیمه سه ر مه دحی ده هانت له ده ما به نده زویان"^(۵۸).

وهلی دیوانه (م: ۱۸۸۱) د په سنا (ره نجووری) دا وی دینیت ره زرا سه عدی و یین دی و دبیزیت:

"سه عدی سو خه ندان به حر مه عانی حافظی شیراز صائب سانی"^(۵۹).

فه قئ قادری هه مه وه ند (م: ۱۸۹۰)، د قه سیدا (زمزمه عید در حبسخانه) نافئ چند شاخین ئه ده بیاتا فارسی دینیت:

"مه شاقان ده ور، عوشاق جانی ئه نوه ری و حافظ، سه عدی و خاقانی"^(۶۰).

حاجی قادری کوی (م: ۱۸۹۷) ره وشا خو وه کی یا سه عدی دبینیت و دبیزیت هویڻ دی هینگئ بوهایڻ من زانن ده ما دمرم:

گورئ سه عدی شیرازی

"میسالی حافز و سەعدی نەبوو بۆ تۆیشە بیتوووشی
رەفاندی گوئی هونەرمانەندی لە هەر دوولالە مەیدانا"^(۷۷).

خردمندان نیست: کوشتنا ماری و بخودانکرنا تێژکێ وی کاری
ژیرمەندان نینە!"^(۸۲).

دیسان شیخ نووری شیخ سەلح (م: ۱۹۵۸) ژێ تەلمیحەک
ل سەر غەزەلەکا دی یا سەعدی^(۷۸) نەقیسییە دەستپێک و
دویمایهێت و بقی شیوهیی نە:

هۆزانفان مەدهوشی (م: ۱۹۹۴) کو د رۆژنامە و کۆفاراندا
ب سەر هۆزانفان نازک و جوانین قانعی هەلبوو و زۆر پێ
داخار ببوو و ژ دل دخواست پۆژەکی قی بولبولی رەوان و
هۆزانفان شیرین زمان بینیت، لێ د قەجقیت دەما دیتی
قانع زەلامەکی ب سەرۆبەر و بەر خۆرا ناچیت و پێ لاواز و
کەشەفرێتە.. لەوان ب هۆزانەکی د پۆژناما ژیاندا لومە وی
دکەت و وی سەفک دکەت "تیر تیر پێکەنیم بەم سینەمایە..
وتم چۆن شاعیر ناوا ناوایه؟! " قانع ژێ بەرسقا وی دەدت و
لداویا هۆزانێ دبیژیت:

"چ خۆشە مەمی مەزەمی بۆ پرووی حەیبیان، بە بوی صبح
بانگەندیلیان"
"نیه سەعدی بزانی دەردی (نووری)، کە رنجورد از علت
طیبیان"^(۷۹).

"کام شاعیرت دی دەس و چاوی پاک بوو، لیاسی بەری
فاسۆنی چاک بوو
سەعدی فەیلەسووف تەواو دنیا بوو، مامۆسای هەموو
شاه و گەدا بوو
بە پێ خاوسی لەم مالم بۆ ئەو مالم، ئەسوورایەوه سا بە
هەر ئەحوال
هیچ کەسێک نەبوت بۆچ سەعدی پرووتە، بۆچی
ناشیرین، وەک مەلکەمووتە"^(۸۳).

نالبەند (م: ۱۹۶۳) دبیژیت :

"ئەزم ئەحمەد بناقی (موخلسی)،
بۆ کوردا ئەز خۆش پێنجبەرم
وەک شیرازیی فارسی، بۆ وە هەمی
ئەز پێبەرم"^(۸۰).

هەردیسان د بەیتا چێلێدا، چێل لومەیی هۆزانفانی و
هەژاریا وی دکەت و دبیژیت:

"سەیری میژوو کە: سەعدی و ئەنوەری، نیزیامی و حافز،
عیشقی و جەوهەری
هەموو شاعیران هاوئەردانی تۆ، لە برسا مردن بۆ نان
و بۆ دۆ"^(۸۴).

مەرەم ل قیری نە ب تن
شاپەزایا هۆزانێ یە، بەلکو ژ رەخ
جفاکی و پێگەھاندنێ هۆزانین وی
پەند و شیرەتین زێرین کو بۆ گومان
مەرەم پێ سەعدییە..

ب هەمان شیوهیی نالبەندی،
جگەرەخوین (م: ۱۹۸۴) ناسناقی شیرازی بکاردێنیت لئ ئەم
د پشتراست نینین کا ئەو حافزە، سەعدییە یان ژێ رابەرەکی
دی پێ ئایینییه؟ نەخاسمە کو ناسناقی پێ دکەل ناسناقی شیخ
گەیلانی هاتی:

"مەلا (جزیری) رابە ئەقینا تە گەبا بەر رەندەشا زانین
وہ ری وندا و شەف تاری، چ گەیلانی چ شیرازی"^(۸۱).

د هۆزانا (ساقینامە) ژیدا قانع داخواری ژ مەیگیری
دکەت دوو جامان بەدتێ بەری وەکو سەعدی بەریت و ژ
نوی خەلک بۆھایین وی بزانی!

"کە مردم وەکوو شیخی سەعدی قەدیم، لە ژێر خاکەدا
ئەمە عەزمی رەمیم
نە ئیستە ئەزانن کە من چیم و کیم، نە کەس قابله پێ
بنی جینگە پیم"^(۸۵).

قانع (م: ۱۹۶۵) ئیک ژ وان هۆزانفانین دیبە پێ تەمەت
پیرەمێردی ئیلهام ژ سەعدی وەرگری و زۆر ناسناقی وی ئینای،
بۆ نمونە ل دەستپێکا هۆزانا (دوژمن بە خۆکردن) پەندەکا
سەعدی دنقیسیت: "افعی کشتن و بچە نگاه داشتن کار

ويساللى (م: ۱۹۷۳) دېيىت:

پازى و غەزالى و سەعدى و حافىز، بوموقلە و سەلمان،
فیردەھوسى، جاجیز
بەو عەقلەى خودا كە دابووى بەوان، پڭگەى چاكەيان
گرتوہ و پيشەوان" (۹۲).

"مەدھى فیردەھوسى جەمالت ناکرئ ئەسلەن بە سەد
شاعیرانى میسلى فیردەھوسى و سەعدى و ئەنوەرى" (۸۶).
"ھەر وەك قودسى و سەعدى و نیزامى، یتنە خاتیمەى
شیعری خوش نیزام" (۸۷).

حەمدى (م: ۱۹۳۶) دېيىت:

مەلا عەبدولکەریم مودەرریس (م: ۲۰۰۵) ب ناسناقنى
(نامى) دوو دیرین دەستپیکا گولستانى ب فى شیوہى کرینە
کوردى:

"یەكئ سوفلە یە و بەدخووە و پڭگەزەند، یەكئ نایەوئ
کردەھوى ناپەسەند
خیلافى یەكئ بۆ چى سەعدى دەلئ، بنى آدم اعضای
یکدیگرند" (۸۸).

"ھەرچى نیعمەتە ھیبى ئەو خودایە، لئ نزیک بوونى
لەسەر تەقوایە
كە فەرموویەتى: سوپاسم مایەى، زۆرى نیعمەتى
ھەردوونیاپە" (۹۳).

شا مورادئ موشتاقى (شامى کرماشانى، م: ۱۹۸۴) ژى
ئیکە ژ وان ھۆزانقانىن خودان زمانەكئ رەھوان و تەر یئ
سەرەراى بېبەشبوونا ژ بیناھیا چاقان ھەر ژ سئ سالییا خو
بیبەر نەبووى ژ چاقئین دلئ، سەبارەت سەعدى دېيىت:

كەمالى (م: ۱۹۷۴) چیرۆكا
ھەفنیاسینا سەعدى و ھۆزانقان
ھومامئ تەبریزی کرپە ھۆزان ب
کوردى" (۹۴)

"رووحى سەعدى شاد كە نویسى كەس لە ئى مېھنەت
سەرا
تا نەكیشد رەنج و محنەت، گەنج وە نەسبى نېو" (۸۹).

نافیع مەزھەر (م: ۱۹۹۸)
ژى ئیکە ژ وان ھۆزانقانىن
زۆپ ب سەعدى داخبار و مشە
ئاماژە پیدای:

حەقیقى (م: ۱۹۹۶) د سالوخەتدانا مېھقانداریاندا
دېيىت:

"ھەر وەكوو فەرموویە سەعدى
واپە (نافیع) غەم مەخۆ
ھەر نشیبى را فرازى و ھەر فرازى را
نشیب" (۹۵).
"چەن جوانە قەولى سەعدى شیرازى، پەحمەت لە
قەبرى خواى لیبى پازى" (۹۶).

"مەرامم مەجلیسئى ئونسە خالى بئ لە بېگانە
بە قەولى سەعدى ناخاوتەو توتوى لە گەل زاغى" (۹۰).

ژ لایەكئ دى حەقیقى تەخمیسەك ژى ل سەر غەزەلەكە
سەعدى نقیسە" (۹۱).

نافیع مەزھەر پۆژەكئ شاكارا (گولستان) دكەتە دیارى بۆ
مامۆستا ھەردى و فى نامئ ژى دگەل دەنیریت:

مەلا عەبدولپەرھمانئ فاتیحى (م: ۲۰۰۲) د بەیتا
دانوستاندا مېشك و پارەیدا دېيىتە پارەى تو چ نینى و
مېشكى سەعدى و یئین دى كرنە ھەمى تشت كو ھەلبەت
ب پارەى نەدبوونئ:

"ئەم گولستانى سەعدیە، پيشكیش بە ئەحمەد
ھەردیە" (۹۷).

سه‌بارت مرنا کورپی خو ژری دبئیژیت:

سه‌عدی ئەفه‌رمی بو ریشی ره‌شت، کوا پشتی راست،
کوا چاوی گه‌شت؟^(۹۸).

دیسان نافیع مه‌زه‌ر چیرۆکا می‌ش و ته‌قنپیرکنی یا
سه‌عدی ب هۆزان وه‌رگی‌راپه^(۹۹).

په‌راویز

۱. عبدالحسین زرین کوب، دو قرن سکوت، چاپ سوم، انتشارات امیر کبیر (تهران: ۱۳۳۶)، ص ۳۰۵.
۲. ذبیح الله صفا، تاریخ ادبیات در ایران، چاپ هفتم، انتشارات فردوس (تهران: ۱۳۶۹)، ۳ / ۵۸۴ - ۵۸۶.
۳. حمدالله مستوفی (حمدالله بن ابی بکر بن احمد بن نصر مستوفی قزوینی، متوفی در سنه ۷۳۰ هجری)، تاریخ کزیده، باهتتام: عبدالحسین نوائی، انتشارات امیر کبیر (تهران: ۱۳۸۱)، ص ۷۳۴.
۴. نورالدین عبدالرحمن بن احمد جامی، بهارستان و رسائل جامی، مقدمه و تصحیح: اعلاخان فصیح زاده و دیگران، چاپ اول، مرکز نشر میراث مکتوب (تهران: ۱۳۷۹)، ص ۱۴۸.
۵. بنیره: بروکلیمان، کارل بروکلیمان، تاریخ ملل و دول اسلامی، م: هادی جزیری، انتشارات فرهنگ و علمی (تهران: ۱۳۸۳)، ص ۳۰۹.
۶. حمدالله مستوفی (حمدالله بن ابی بکر بن احمد بن نصر مستوفی قزوینی، متوفی در سنه ۷۳۰ هجری)، تاریخ کزیده، باهتتام: عبدالحسین نوائی، انتشارات امیر کبیر (تهران: ۱۳۸۱)، ص ۷۳۴.
۷. صفا، مصدر پیشین، ۳ / ۵۸۴ - ۵۸۶.
۸. ئەه‌تابه‌ک: ئەو ناسنافه یی مه‌مالیک و سه‌لجووقیان دایه هنده‌ک میر و سه‌رکردین له‌شکه‌ری، یین پشتی هینگی چه‌ند ده‌قه‌ره‌ک ژ بن چه‌نگی ده‌سته‌لاتین ناقری بو خو قه‌تاندین و کرینه مولکی خو وه‌ک شیراز (فارس)، موسل، حه‌له‌ب، ئەربیل و خوراسان، بنیره:

Coşkun Alptekin, Atabeg, TDV Islam Ansiklopedisi (İstanbul: 1991), 4/ 38 -40.

۹. حمدالله مستوفی، مصدر پیشین، ص ۷۳۴.
۱۰. محه‌مه‌د ئەمه‌ین زه‌کی به‌گ، سه‌رجه‌می به‌ره‌مه‌ی محه‌مه‌د ئەمه‌ین زه‌کی به‌گ، خو‌لاصه‌یه‌کی تاریخی کورد و کوردستان له زۆر قه‌دیمه‌وه تا ئیمرو، ئا: ره‌فیع سألج، چاپ‌کراوی بنکه‌ی ژین (سیلمانی: ۲۰۰۶)، به‌رگی دووه‌م، ل ۲۰۸.
۱۱. مه‌لا مسته‌فا عاصی، گو‌لستانی شیخی سه‌عدی، ئا: عه‌زیز گه‌ردی، چ، ۲، نووسینگه‌ی ته‌فسیر (هه‌ولێز: ۲۰۱۹)، ل ۶.
۱۲. مسته‌فا به‌گی کوردی ی ساحیب‌قران، دیوانی کوردی، ئا: محه‌مه‌د مسته‌فا "حه‌مه‌بوژ"، چاپ به‌که‌م، ده‌زگای ئاراس (هه‌ولێز: ۲۰۱۷)، به‌رگی یتکه‌م، ل ۲۵۷.
۱۳. عبدالکریم محمد المدرس، اسناد الأعلام الی حه‌ضرة سید

- الأنام، ۱ ط (بغداد: ۱۹۹۵)، ص ۱۸۱.
۱۴. غزلیات، غزل شماره: ۳۲.
۱۵. شیخ نووری شیخ سألج، دیوانی شیخ نووری شیخ سألج، ئا: ئازاد عه‌بدولواحید، چاپی دووه‌م، ده‌زگای ئاراس (هه‌ولێز: ۲۰۰۸)، ل ۳۸۶.
۱۶. زیوه‌ر، دیوانی زیوه‌ر، ئا: مه‌حمود زیوه‌ر، چاپی به‌که‌م، ده‌زگای ئاراس (هه‌ولێز: ۲۰۰۳)، ل ۲۴، په‌راویز ۱.
۱۷. عبدالکریم محمد المدرس، المصدر السابق، ص ۱۸۱.
۱۸. کارل بروکلیمان، مصدر پیشین، ص. ۲۵۵ - ۲۵۶.
۱۹. عبدالکریم محمد المدرس، المصدر السابق، ص ۱۸۲.
۲۰. پژمان فیروزبخش، پراکنده‌ها، مجله‌ بخارا، سال پانزدهم، شماره ۸۶، فروردین - اردیبهشت (۱۳۹۱)، ص. ۴۴۴ - ۴۴۵.
۲۱. گلستان / دیباچه ۱: ۱۱۹.
۲۲. گلستان / دیباچه ۱: ۴۶.
۲۳. غزلیات، غزل شماره: ۳۲.
۲۴. بوستان، باب نهم، بخش ۱۲: ۲.
۲۵. بوستان، باب دوم، بخش ۲: ۱۱.
۲۶. قصاید، قصیده شماره: ۵۸.
۲۷. بوستان، باب هفتم، بخش ۱۲: ۱.
۲۸. غزلیات، غزل شماره: ۴۹.
۲۹. گلستان، باب دوم، حکایت شماره: ۲۰.

30. Mustafa Çiçekler, Sa'adi şirazi, TDV Islam Ansiklopedisi (İstanbul: 2008), cilt 35, s 406.

۳۱. حه‌ضرة مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی، نفحات الأنا من حه‌ضرات القدس، باهتتام: ولیم ناسولیس مطبع لیبی (کلکته: ۱۸۵۸)، ص. ۶۹۸ - ۶۹۹.

32. Wheeler M. Thackson, Shaykh Mushri-fuddn Sa'di of Shiraz, The Gulistan (Maryland: 2008), p6.

33. Kilisli Rifat Bilge, Boştan Ve Güliştan, Yayına Hazırlayan: Aychurek Zhumanalieva (İstanbul : 2020), s9.

۳۴. مه‌لا مسته‌فا عاصی، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل. ۸ - ۹.

35. Mustafa Çiçekler, Eski Kaynak, 3 / 406.

۳۶. صفا، مصدر پیشین، ص ۵۹۶.

۳۷. همان مصدر، ص ۵۹۹.

۳۸. گلستان، باب اول، حکایت شماره: ۱۰.

39. https://en.m.wikipedia.org/wiki/Bani_Adam.

40. Wheeler M. Thackson, Ex Source, p6.

41. Mustafa Çiçekler, Eski Kaynak, s407.

۴۲. بنیره: مصلح الدین سعیدی، کلیات سعیدی، به تصحیح: محمد علی فروغی، چاپ اول، انتشارات هرمس (تهران: ۱۳۸۵)، ص. ۶ - ۷.

۴۳. مه‌لا مسته‌فا عاصی، سه‌رچاوه‌ی پیشوو، ل. ۱۷ - ۲۰.

44. <https://www.nubihar.com/Search/Index/Gulistan>.

۴۵. عبدالرحمن شرفکندی (هه‌زار)، چیشتی میچور، چاپی ئه‌وه‌ل (تهران: ۱۳۹۲)، ل ۶.

46. Evliyâ Çelebi, Günümüz Türkçesiyle Ev-

liya Çelebi Seyahatnâmesi, Ha: Seyit Ali Kahraman ve Yücel Dağlı (İstanbul: 2010), 4 kitab, 1 cilt, s 175.

؛ بوستان، بخش ۲۶، حکایت ۲۳۸، Aynı Kaynak, s 47. قزل ارسلان.

48. Aynı Kaynak, ss 334-337.

۴۹. محمەد ئەمین زەکی بەگ، سەرچاوەی پێشوو، ل. ل. ۱۷۲ - ۱۷۳.

۵۰. هێمن موکریان، سەرجهم و کۆی شیعەر و پەخشانی مامۆستا هێمن موکریان، کتیبی هەواری خالی، چاپ دوم، انتشارات کردستان (سنندج: ۱۳۹۷)، ل. ۳۸۰.

۵۱. هێمن موکریان، سەرچاوەی پێشوو، کتیبی تاریک و روون، ل. ۲۶.

۵۲. مەلا عەبدوڵلای زێوەر، گەنجینهی مەردان و یادداشتی پۆژانی دەربەدەری، ئا: محمەدی مەلا کریم، مطبعة الاديب البغدادية (بەغدا: ۱۹۸۵)، ل. ۷۷.

۵۳. عبدالرحمن شرفکندی (هەزار)، دیوانی عارفی پەیبانی شیخ ئەحمەدی جزیری مەشهور بە (مەلای جزیری) قدس سره، هەزار شەرحی کردوو (تهران: ۱۳۹۳)، ل. ۵.

۵۴. هەمان سەرچاوە، ل. ۶۵۱.

۵۵. هەمان سەرچاوە، ل. ۱۵۷.

۵۶. علاء الدین سجادی، میژوی ئەدەبی کوردی، چاپخانهی معارف (بەغدا: ۱۹۵۲)، ل. ل. ۱۵۷ - ۱۵۸.

۵۷. مستەفا بەگی کوردی ی ساحیبقران، سەرچاوەی پێشوو، ل. ۲۵۷.

۵۸. عەبدوپرەحمان بەگی ساحیبقران، دیوانی سالم، ئا: مهلا عەبدوڵکەریمی مودەرریس و ئەوانی دی، ئا: سدیق سالح، بنکە ی ژین (سلیمانی: ۲۰۱۵)، ل. ۵۵۰.

۵۹. وهلی دیوانه، دیوانی وهلی دیوانه، وهرگێزای راز، انتشارات کردستان (سنندج: ۱۳۸۵)، ل. ۱۴۸.

۶۰. فەقێ قادری هەمەوهند، کۆمەڵەی شیعری فەقێ قادری هەمەوهند، ئا: ملا عبدالکریمی مدرس و فاتح عبدالکریم، (بەغدا: ۱۹۸۰)، ل. ۷۰۹.

۶۱. حاجی قادری کوپری مەلا ئەحمەد، دیوانی حاجی قادری کوپری، ئا/ سەردار هەمید میران و کەریم مۆستەفا شارهزا، چاپ سوم، انتشارات کردستان (سنندج: ۱۳۹۵)، ل. ۲۱۶.

۶۲. مەلا موحەممەدی کوپری مەلا عوسمانی بەلخی، دەقی دیوانی مەحوی، ئا: عەتائوڵلا حەواری ئەسەب، چاپ دوم، انتشارات کردستان (سنندج: ۱۳۹۵)، ل. ۹۸.

۶۳. حەسەن قزنجی، دیوانی مەحوی و کاری تازە ی مامۆستا مەلا کەریم، پاشکۆی عێراق، ژمارە ۱۹ ئەیلوول (۱۹۷۸).

۶۴. گلستان، باب دوم، حکایت شماره: ۲۰.

۶۵. سەیفولقوزاتی قازی، ژبان و شیعرە کوردیەکانی سەیفولقوزاتی قازی، ئا: ئەنوەری سۆلتانی و حەسەنی قازی، چاپی بەکی ژین (سلیمانی: ۲۰۰۸)، ل. ۱۴۲.

۶۶. زێوەر، سەرچاوەی پێشوو، ل. ۲۴.

۶۷. پیرەمێرد، سەرجهم پەندەکانی پیرەمێرد، ئا: فاتح هوشیار و ئەوانی تر، چاپی دووم (سلیمانی: ۲۰۰۷)، ل. ۲۵۰.

۶۸. هەمان سەرچاوە، ل. ۳۲۶.

۶۹. هەمان سەرچاوە، ل. ۳۷۹.

۷۰. هەمان سەرچاوە، ل. ۴۱۴.

۷۱. هەمان سەرچاوە، ل. ۴۱۶.

۷۲. هەمان سەرچاوە، ل. ۵۹۵.

۷۳. مەلا عەبدوڵلای تووتنجی، دیوانی موفتی پینجونی، ئا: ئومێد ئاشنا و عەبدوڵکەریم موفتی (بەغدا: ۱۹۹۰)، قافیە ی (ر)، ل. ۶۴.

۷۴. حاجی میرزا عەبدوڵلا کوپری، دیوانی خادیم، ئا: جەمال محەممەد محەممەد ئەمین، دار الحرية (بەغدا: ۱۹۸۰)، ل. ۶۹.

۷۵. دیوان اشعار، غزلیات، غزل شماره: ۵۲۵.

۷۶. حاجی میرزا عەبدوڵلا کوپری، سەرچاوەی پێشوو، ل. ۱۳۲.

۷۷. هەمان سەرچاوە، ل. ۳۰.

۷۸. دیوان اشعار، غزلیات، غزل شماره: ۴۴۸.

۷۹. شیخ نووری شیخ سالح، سەرچاوەی پێشوو، ل. ل. ۳۸۶ - ۳۸۷.

۸۰. ئەحمەدی نالەند، باغێ کورد، کومکرن و توێژاندن: طە مایی، چاپا تیکێ (دهوک: ۱۹۹۸)، ل. ۲۲۴.

81. Cigerxwîn, Şefaq Dîwana 6'a (Stokholm: 1982), s 125.

۸۲. قانع، دیوانی قانع شاعیری چەوساوەکانی کوردستان، ئا: بورهان قانع، چاپ هشتم (تهران: ۱۳۹۳)، ل. ۵۴۷.

۸۳. بۆ دەقی هوزانا مەدهوشی و بەرسفا قانعی بئیره: هەمان سەرچاوە، ل. ل. ۲۱ - ۲۳.

۸۴. قانع، دەستی گەرمیان، چاپخانهی معارف (بەغدا: ۱۹۵۵)، ل. ۴۴.

۸۵. دیوانی قانع، سەرچاوەی پێشوو، ل. ۳۴۶.

۸۶. ویسالی، دیوانی ویسالی، ئا: جمال محمد محمد امین، مطبعة دار الجاحظ (بغداد: ۱۹۸۵)، ل. ۸۰.

۸۷. هەمان سەرچاوە، ل. ۳۱۴.

۸۸. ئەحمەد بەگی فەتاح بەگی ساحیبقران (حەمدی)، دیوانی حەمدی، ئا: عەبدوڵلا خدر مەلوود، چاپی پینجەم (هەولێر: ۲۰۱۳)، ل. ۱۵۸.

۸۹. شامی کرماشانی، چەپکە گۆل چەند پارچە یەک له شیعرەکانی شامی کرماشانی، انتشارات سروش (تهران: ۱۳۲۲)، ل. ۶۲.

۹۰. عباس حقیقی، دیوانی حەقیقی، چاپ اول، مرکز نشر فرهنگ و ادبیات کردی (انتشارات صلاح الدین ایوبی)، (تهران: ۱۳۶۷)، ل. ۱۰۲.

۹۱. هەمان سەرچاوە، ل. ۲۱۸.

۹۲. مەلا عەبدوپرەحمانی فاتیحی، کلپە ی دەروون، ئا: خالد فاتیحی (ج. ن: ۱۹۹۹)، ل. ۱۲۰.

۹۳. مەلا عبدالکریمی مدرس، بەدیع و عەرۆزی نامی، چاپخانهی دار الجاحظ (بەغدا: ۱۹۹۱)، ل. ۶۴.

۹۴. عەلی بابیر ئاغا، دیوانی کەمالی، ئا: کەمال عەلی بابیر (بغداد: ۱۹۸۶)، ل. ل. ۱۹۲-۱۹۳.

۹۵. نافع مەزھەر (شپرزە)، گرد و کۆ (سوید: ۱۹۹۵)، ل. ۴۷.

۹۶. هەمان سەرچاوە، ل. ۲۰۸.

۹۷. هەمان سەرچاوە، ل. ۳۲۲.

۹۸. هەمان سەرچاوە، ل. ۳۲۳.

۹۹. هەمان سەرچاوە، ل. ۳۱۳.